

ВІДГУК**офіційного опонента****на дисертацію Любарця Андрія Володимировича****«Політика пам'яті щодо радянської спадщини в Україні (2005 – 2015 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

Дисертація А. В. Любарця представляє собою аналіз тих елементів радянської спадщини, що отримали найбільший суспільний розголос та стали об'єктом історичної політики в період незалежності України. Актуальність теми дослідження зумовлена реаліями суспільного-політичного життя, які свідчать про велику міру залежності українського соціуму від радянської моделі презентації минулого. Рецепція останньої своєю чергою стала визначальним чинником політичної та ідеологічної поляризації суспільства. Додаткову актуалізацію досліджувана проблема отримала на фоні розгортання російсько-українського збройного конфлікту, який наочно продемонстрував стратегії використання «війн пам'ятей» для провокації та виправдання реальних бойових дій, а також динаміку змін суспільного сприйняття радянських символів під впливом зовнішньої загрози.

Окрім того, наукова актуальність даного дослідження визначається відсутністю у вітчизняній та зарубіжній історіографії комплексного аналізу політики пам'яті в Україні в період активізації публічних дискусій відносно радянської спадщини, який би інтегрував дискурсивні, меморіальні, комеморативні практики, представлені в загальному контексті суспільно-політичних процесів. Саме такий аналіз і запропоновано в даній дисертації.

Структура роботи в цілому є логічною та послідовною, однак не достатньо стрункою, тобто, деякі розділи не структуровані на підрозділи.

У вступі дисертант декларує підхід, який передбачає розгляд політики пам'яті щодо радянської спадщини в Україні у трикутнику «захисники спадщини – критики спадщини – влада» (с. 14). На нашу думку, такий

трикутник уявляється надто спрощеним та схематичним, адже повністю ігнорує, наприклад, прихильників інтеграції різних варіантів пам'яті як стратегічної лінії формування нової національної історичної культури.

У першому розділі А. В. Любарець детально характеризує теоретико-методологічну базу дослідження, а також формує термінологічний апарат, який широко застосовує в наступних розділах роботи. Окреслюється ряд базових ідей і понять, які склали теоретичну основу ключової для даного дослідження галузі *memory studies*. Також автор наводить декілька схем типологізації пам'яті (форм пам'яті, акторів пам'яті) за різними критеріями розподілу, що дозволило чітко означити специфічні риси досліджуваних мнемонічних процесів і практик. Важливим для зображення проблеми у контексті посткомуністичної Європи є огляд праць і концепцій стосовно подолання тоталітарного минулого у країнах колишнього соцтабору та радянських республік, який дисертант робить наприкінці теоретико-методологічного підрозділу.

Однак, у деяких твердженнях автора було помічено певний брак конкретики. Так, наприклад, на с. 34 зазначено: «З точки зору багатьох дослідників, середина 2000-х рр. стала часом значної актуалізації історичних дискусій у східноєвропейських країнах». З контексту не є очевидним чи автор апелює до попередньо згадуваних дослідників, чи до якихось інших. Бажано було б вказувати прізвища або зробити посилання на конкретні праці. Також, на с. 35 автор пише, що «...ряд дослідників (перш за все вітчизняних), порівнюючи між собою країни центрально-східної Європи...». Знову ж таки, не зрозуміло, про яких саме вітчизняних дослідників йдеться.

У цілому ж виклад теоретико-методологічних засад дослідження залишає враження глибокої обізнаності дисертанта у спеціалізованій літературі, новітніх ідеях та концепціях *memory studies*, які допомогли йому обрати відповідний дослідницький інструментарій.

У наступному пункті першого розділу роботи було розглянуто основні тези та концепції близьких за темою дослідження праць. Широко

використовуються напрацювання в суміжних з історією гуманітарних дисциплінах: соціологія, культурологія, політологія.

Стосовно джерельної бази дисертації, вона складається з різноманітних груп джерел і є цілком репрезентативною. Переважна більшість джерел є відкритими, однак автор також залучає і архівні джерела, вперше вводить до наукового обігу листи державних установ до Інституту історії України НАН, використовує матеріали усної історії (інтерв'ю).

Другий розділ, присвячений формуванню базових принципів історичної політики в Україні, залишається поза заявленими хронологічними межами дослідження (1990 – 2004 рр.). З точки зору логіки викладу матеріалу такий хронологічний відступ є цілком виправданий, оскільки для того, щоб дослідити генезу центральних дискурсів позиціонування радянської спадщини, які функціонують у суспільній думці 2005 – 2015 рр., необхідно апелювати до кінця 1980-х – 1990-х рр. Проте, це варто було б обґрунтувати у вступі.

Отже, автор характеризує умови та обставини виникнення і становлення антирадянського дискурсу в якості основи національного історичного наративу, залучає широкий спектр джерел – популярні періодичні видання, промови суспільних діячів, комеморативні акції тощо. Слушно зауважується, що дискусії, які актуалізували та інструменталізували історичне минуле почалися ще до розпаду СРСР, після 1987 р., коли проголошений курс на усунення «білих плям» спричинився до формування т. з. «чорних плям» української історії, пов'язаних саме з радянським періодом.

Авторський аналіз державної політики стосовно історичної пам'яті до 2004 р. виявив загалом низький інтерес центральної влади до цієї сфери та намагання балансувати між українським національним та радянським історичними наративами, уникаючи гострих кутів, в той час як перейменування топонімів відбувалося на розсуд регіональних органів управління.

У третьому розділі А. В. Любарець зосереджується на основних тенденціях політики пам'яті досліджуваного періоду. Знімаючи відбиток з широкої палітри засобів вираження суспільної думки, автор описує активізацію історичної політики періоду президентства В. Ющенка, підкреслює її тяглість з дискурсом української національно-демократичної опозиції 1990-х рр. та визначає її як таку, що мала *«виразний антирадянський характер»* (с. 63). Надалі, використовуючи письмові звернення державних органів до Інституту історії України, порівнюючи їх тематику та кількість, дисертант констатує динаміку історичної політики періоду президентства В. Януковича у бік радянсько-російської моделі.

Також, дослідник доволі ґрунтовно описує механізми та обставини, за яких почалося активне усунення видимих елементів радянської спадщини під час та після Євромайдану, починаючи зі стихійного повалення пам'ятників Леніну і завершуючи масштабною програмою перейменування вулиць та населених пунктів. Аналізуючи цілі такої *«візуальної декомунізації»*, автор зазначає, що *«політика пам'яті 2014 – 2016 рр. мала на меті не лише усунення радянської спадщини, але також і загалом деполіфонізацію українського культурного простору, заміну присутніх у ньому радянських і російських культурних маркерів на українські національні»* (с. 89). У цьому контексті, перспективним могло б бути порівняння присутності у новому топонімічному ландшафті культурних маркерів інших нетитульних національних груп (євреїв, вірмен, поляків і т. д.). Скоріше за все, організатори політики декомунізації прагнули принагідно провести лише дерусифікацію культурного простору, оскільки вбачали у будь-якій присутності російського елементу певну загрозу. При цьому, у нових назвах вулиць фігурували прізвища представників нетитульних національних груп, які в очах влади загрози не викликали. Так, наприклад, у м. Дніпро з'явилася вулиця М-М. Шнеерсона, С. Нігояна, Дж. Гарібальді, С. Параджанова і т. д.

Окремий розділ дисертації присвячено комеморації радянських свят у досліджуваній період. Особлива увага зосереджується на Дні перемоги як

найбільш політично інструменталізованому святі, а також інших найважливіших радянських святах. Дослідник в деталях розглядає публічні дискусії, які точилися з приводу права на існування, способу відзначання, інтерпретацій та реінтерпретацій цих свят, аналізує висловлювання публічних спікерів, громадські акції, дії політичних лідерів, прийняття законодавчих актів, які супроводжували перегляд святкового календаря протягом 2005 – 2015 рр. На прикладі комеморації 9 травня, автор показує, як під впливом зовнішнього військового конфлікту актуалізуються та втілюються ініціативи, які до того належали маргінальним суспільним групам.

У заключному розділі, присвяченому політиці пам'яті щодо монументальної спадщини радянського періоду, дисертант цілком обґрунтовано відбирає дві найбільш показові за чисельністю і значимістю категорії монументів – пам'ятники Леніну та меморіальні знаки, пов'язані з Другою світовою війною. У роботі аналізується їх суспільне сприйняття, розглядаються різні випадки пошкоджень, переміщень та знесення цих пам'яток, а також їх використання як інструменту самопрезентації двома антагоністичними політичними силами, які чітко артикулювали своє ставлення до радянського минулого. Ситуація стихійного повалення пам'ятників Леніну, як абсолютно вірно трактує автор, сприймалася громадськими активістами в першу чергу як антиурядовий акт (с. 143), що мав на меті підтримку політичного протесту. Важливо, що дослідник, посилаючись на результати незначних опитувань, що були зроблені, і достовірність яких ставиться під сумнів, все ж таки намагається оцінити сприйняття «ленінопаду» громадами окремих населених пунктів. Він зауважує, що більшість акцій, ініційовані і організовані представниками партії ВО «Свобода», інколи за участю місцевих жителів, не отримали схвалення більшості населення, проте активна протидія мала місце лише в одиничних випадках, які також розглядаються у роботі.

Висловлені зауваження не применшують наукової цінності дослідження, яке, безумовно, є високоякісним, перспективним і варте продовження.

В цілому слід констатувати, що дисертант успішно реалізував свій дослідницький проект, в ході якого продемонстрував високий рівень теоретико-методологічної підготовки, значні аналітичні здібності, здатність акумулювати досвід української та зарубіжної історіографії для характеристики досліджуваних явищ і процесів. Дисертація є завершеним науковим дослідженням. Не викликають сумнівів достовірність та обґрунтованість висновків даної праці.

Зміст автореферату є ідентичний основним положенням дисертації. Основні результати дослідження викладені у публікаціях А. В. Любарця у наукових фахових виданнях.

Враховуючи вищезазначене, наукову новизну, оригінальність та ґрунтовність отриманих результатів дослідження, вважаємо, що дисертація Любарця Андрія Володимировича «Радянська спадщина у політиці пам'яті в Україні 2005 – 2015 рр.» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

Кандидат історичних наук

Старший науковий співробітник

Українського інституту

вивчення Голокосту «Ікума»

Медведовська А. Ф.